

הרב עדו רכניץ

כתובה דאורייתא – מוהר הבתולות

מבוא

בברייתא בגמרא (כתובות י. 379) נחלקו תנאים האם כתובה היא מן התורה או מדרבנן. לשאלה מה מקור החיוב - דאורייתא או דרבנן - יש מספר השלכות³⁸⁰. אולם, נראה, שהמחלוקת איננה רק בשאלה מה מקור החיוב, אלא גם בשאלת תוכנו. להלן יוכח כי למ"ד כתובה דאורייתא, כתובה היא התמורה, שחייב החתן עבור הקידושין. זאת בניגוד למ"ד כתובה דרבנן, הסובר שמטרת התקנה היא (לט: ועוד): "כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה"³⁸¹.

דאורייתא או דרבנן

מהמשנה (נא.) עולה שכתובה היא תקנה דרבנן:

לא כתב לה כתובה בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה מפני שהוא תנאי בית דין...

"תנאי בית דין", כלומר, תקנת חכמים ולא חיוב דאורייתא.

אולם, בברייתא (י.) נחלקו תנאים האם כתובה היא מן התורה או מדרבנן:

והתניא 'כסף ישקול כמהר הבתולות'³⁸² שיהא זה כמוהר הבתולות ומוהר הבתולות כזה מכאן סמכו חכמים לכתובת

אשה מן התורה. רבן שמעון בן גמליאל אומר כתובת אשה אינה מדברי תורה אלא מדברי סופרים.

כלומר, חכמים למדו מהביטוי "מהר הבתולות" שישנו חיוב כתובה מדאורייתא. ברייתא זו מחזקת את הטענה שלמאן דאמר כתובה דאורייתא, כתובה היא מוהר, כלומר, התמורה לקידושין³⁸³. זאת ועוד, מכאן ניתן גם ללמוד את שיעור החיוב - חמישים שקל, שהם מאתיים וזו. הביטוי "מהר הבתולות" מותיר מקום לספק, מה דינה של אשה שאינה בתולה - האם כלל אינה זכאית למהר-כתובה, או שיש לה כתובה, אלא שאינה מאתיים וזו.

הגמרא הפכה את הגרסה ומסקנתה היא שרשב"ג הוא הסובר כתובה דאורייתא. בהמשך הגמרא (שם) נאמר שרשב"ג מודה שכתובת אלמנה מדרבנן. כלומר, בזמן שכתובת בתולה היא התמורה לנישואין מן התורה, אלמנה לא היתה זכאית לתשלום דומה, וחכמים יצרו חיוב מקביל מדרבנן.

³⁷⁹ כל המקורות מתייחסים למסכת כתובות אלא אם כן צוין אחרת.

³⁸⁰ למשל, מה גודל החיוב.

³⁸¹ טעם זה, שהובא גם ברמב"ם (אישות פרק י, הל' ז), לכאורה קשה ביותר, שהרי גם לאלמנה יש כתובה. ר"י בתוספות (לט: ד"ה טעמא) נימק זאת כך: "דמתוך שהוצרכו לתקן בגרושה, שלא תהא קלה בעיניו להוציאה תקינו נמי לאלמנה משום חינא".

³⁸² שמות, כב: טז.

³⁸³ ניתן לעמוד על משמעות המילה מוהר בתנ"ך, על פי המקורות הבאים:

I. "הרבו עלי מאד מהר ומתן..." (בראשית, לד: יב).

II. "אין חפץ למלך במהר..." (שמו"א, יח: כה).

כלומר, מוהר היה התמורה לנישואין שהחתן היה נותן לאבי הכלה או למשפחתה.

חיוב למפותה

במכילתא איתא³⁸⁴:

מהור ימהרנה לו לאשה. למה נאמר, לפי שנאמר³⁸⁵ ונתן האיש השוכב עמה, יכול כשם שבתפוסה נותן מיד, כך במפותה נותן מיד, תלמוד לומר 'מהר ימהרנה לו לאשה', מגיד שהוא עושה עליו מהר, ואין מהר אלא כתובה שנאמר³⁸⁶ 'הרבו עלי מאד מוהר ומתן ואתנה כאשר תאמרו אלי ותנו לי הנערה לאשה'.

כלומר, המדרש מזהה את הכתובה עם המוהר, ומחייב את המפתה בכתובה למפותה, אמנם, אין חובה על המפתה לתת את הכתובה מיד.

מדברי המכילתא ניתן ללמוד מספר דברים:

1. "ואין מהר אלא כתובה" - המכילתא מזהה את הכתובה עם המוהר. כאמור, מוהר הוא התמורה שהיה נותן החתן למשפחת הכלה. מכאן, שגם כתובה, היא התמורה לקידושין.
2. מוהר-כתובה לא היה ניתן בזמן הקידושין, הבעל רק היה מתחייב בו באותו הזמן.

כתובה לאנוסה

לגבי כתובה לאנוסה איתא בברייתא (לט:):

תניא אידך, אע"פ שאמרו אונס נותן מיד, כשיוציא הוא - אין לה עליו כלום. [גמרא: כשיוציא, מי מצי מפיק לה? אימא כשתצא היא אין לה עליו כלום] מת - יצא כסף קנסה בכתובתה. רבי יוסי ברבי יהודה אומר יש לה כתובה מנה.

כלומר, נחלקו תנאים האם יש לאנוסה כתובת מנה, ת"ק סבר שאין לה וריב"ז סבר שיש לה. ת"ק נימק את דבריו בכך ש"יצא כסף קנסה בכתובתה". כלומר, כיוון שהאונס שילם חמישים כסף שהם מאתיים זוז, לאבי הנערה, הרי שילם את "מוהר הבתולות" היא הכתובה, ומדוע יתחייב מאה זוז בנוסף? לעומת זאת ריב"ז סבר, שכתובה היא תקנה דרבנן שאין לה ולא כלום עם קנסות האונס, לפיכך, חייב את האונס במנה ככל כתובת בעולה.

הגמרא (שם) הסבירה את הברייתא באופן אחר:

במאי קמילג? רבנן סברי: טעמא מאי תקינו רבנן כתובה כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, והא לא מצי מפיק לה. ורבי יוסי ברבי יהודה סבר הא נמי מצער לה עד דאמרה היא לא בעינא לך.

כלומר, הגמרא הניחה, שכתובה איננה מן התורה אלא מתקנת חכמים. לאור זאת, הוסברו דברי ת"ק כנובעים מכך, שטעם התקנה איננו תקף לגבי אנוסה, שהרי הטעם הוא "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה" וכידוע אנוסה אסור לגרש.

מסוגיא נוספת (נד.) עולה שפרשנות הגמרא שהובאה לעיל איננה מבטלת את פשט הברייתא:

בעי רב פפא: בת אנוסה יש לה מזונות או אין לה מזונות אליבא דרבי יוסי ברבי יהודה לא תיבעי לך דאמר יש לה כתובה מנה כי תיבעי לך אליבא דרבנן דאמרי יצא כסף קנסה בכתובתה מאי כיוון דלית לה כתובה לית לה מזוני או דלמא כתובה טעמא מאי כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה והא לא מצי מפיק לה תיקו.

כלומר, הגמרא מציעה שתי סיבות לכך שאין לאנוסה כתובה, האחת, "יצא כסף קנסה בכתובתה", והשנייה, שאין צורך בתקנה. לכאורה, שני הנימוקים תלויים בשאלה האם כתובה דאורייתא או דרבנן.

כלומר, למ"ד "יצא כסף קנסה בכתובתה", האנוסה כבר קיבלה את התמורה לנישואיה, המחויבת מן התורה, בתשלום הקנס לאביה בעת שנישאה לאנס, ולכן האנס פטור מכתובה. ההסבר השני הוא, שאין צורך בכתובה כדי למנוע גירושין, שהרי לאנס אסור לגרש את האנוסה. משמע, שכתובה היא תקנה שמטרתה למנוע גירושין.

³⁸⁴ מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מס' דנזיקין משפטים פרשה יז ד"ה מהור ימהרנה

³⁸⁵ דברים, כב: כט

³⁸⁶ בראשית, לד: יב

קבורה תחת כתובה

בברייטא איתא (מז):

תנו רבנן, תיקנו מזונותיה תחת מעשה ידיה וקבורתה תחת כתובתה לפיכך בעל אוכל פירות.

כלומר, חובת הבעל לקבור היא בתמורה לכתובת האשה.

לכאורה, הברייטא איננה מובנת, שהרי גם הכתובה היא זכות של האשה וגם הקבורה היא זכות של האשה, אם כן, מהי התמורה שקיבל הבעל? כל הראשונים הסבירו ש"תחת כתובתה", פירושו, תחת ירושת נכסי צאן ברזל של האשה, נכסים שנכתבו בכתובה.

יתכן שניתן להבין את הברייטא כפשטה למאן דאמר כתובה היא מוהר בתולים, שהרי, אם חיוב כתובה הוא תחליף לחובת התשלום בשעת הקידושין, אין סיבה לפטור את הבעל מתשלום כאשר האשה מתה לפניו. אולם, חכמים תקנו, שבמקום לשלם ליורשי האשה את דמי הכתובה, יתחייב הבעל בקבורת אשתו.

ניתן למצוא חיזוק לכך בגמרא (נג):

יטיב רב נחמן ועולא ואבימי בר רב פפי ויטיב רב חייא בר אמי גבייהו אתא ההוא גברא דשכיבא ארוסתו. אמרי ליה: זיל קבר או הב לה כתובתה.

אמר להו רב חייא: תנינא, אשתו ארוסה לא אונן ולא מיטמא לה וכן היא לא אוננת ולא מיטמאה לו, מתה אינו יורשה, מת הוא גובה כתובתה. טעמא דמת הוא, הא מתה היא אין לה כתובה. מאי טעמא? אמר רב הושעיא: שאין אני קורא בה לכשתנשאי לאחר תטלי מה שכתוב ליכי.

כלומר, לפני מספר אמוראים בא מקרה של אדם שארוסתו מתה. פסיקתם היתה שהוא חייב לקבורה, ולא - עליו לשלם את דמי הכתובה.

פסיקה זו מניחה מספר הנחות התואמות את התפיסה שכתובה היא מוהר בתולים:

1. החיוב חל בשעת האירוסין.

2. החיוב קיים, גם כאשר האשה מתה ראשונה.

ממילא, תקנת חכמים היתה שבמקום לשלם את הכתובה חייב הבעל לקבור את אשתו, כך הסביר רש"י (שם ד"ה או). אם הבעל לא עשה את המוטל עליו יחזור לדין הבסיסי ויתחייב לשלם את הכתובה ליורשי אשתו.

רבי חייא בר אמי דחה את הפסיקה מברייטא בה כתוב שאשה מקבלת כתובה רק כאשר בעלה נפטר ראשון, ולא כאשר היא נפטרה ראשונה. לכאורה, ברייתא זו מניחה, שכתובה דרבנן ומטרתה להגן על האשה במקרה שהיא נשארת ללא בעלה.

זמן החיוב

במשנה (נד): נאמר:

אף על פי שאמרו בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה, אם רצה להוסיף אפילו מאה מנה - יוסיף. נתארמלה או נתגרשה, בין מן הארוסין ובין מן הנשואין - גובה את הכל. רבי אלעזר בן עזריה אומר: מן הנשואין גובה את הכל, מן הארוסין, בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה, שלא כתב לה אלא על מנת לכונסה.

כלומר, אין חולק על כך שחיוב עיקר הכתובה חל בשעת האירוסין, דהיינו, הקידושין. מחלוקת התנאים עוסקת בזמן החיוב של התוספת שהוסיף החתן מדעתו.

לכאורה, הקביעה שחיוב הכתובה חל משעת הקידושין הולמת את התפיסה שחיוב הכתובה הוא מדאורייתא, שהרי על פי תפיסה זו, כתובה היא התמורה לאשה, ומסתבר שהתמורה משולמת בזמן הקניין - הקידושין. אולם, הסובר שכתובה דרבנן, כדי שלא תהא קלה בעיניו לגרשה, אין הכרח לומר שהחיוב חל בשעת הקידושין.

בגמרא (פט): ישנו דיון בעניין זה:

אמר ליה מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי אלמנה מן האירוסין מגלן דאית לה כתובה אילימא מהא נתארמלה או נתגרשה בין מן האירוסין בין מן הנשואין גובה את הכל דלמא דכתב לה....

מדיון זה עולה שניתן להעמיד את המשנה במקרה בו הבעל חייב את עצמו מרצון בכתובה בשעת הקידושין. אבל, מן הדין, חיוב הכתובה חל רק בשעת הנישואין. לכאורה, תפיסה זו מבוססת על כך שחיוב כתובה הוא מדרבנן ותפקידו למנוע גירושין. ומסתבר שחכמים ראו צורך להקשות על הגירושין רק לאחר הנישואין.

כתובה באיסורי ביאה

בבביתא (יבמות פה.) איתא :

תנו רבנן, אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט יש לה כתובה, פירות, מזונות, בלאות והיא פסולה וולדה פסול וכופין אותו להוציא. שניות מדברי סופרים אין לה כתובה. לא פירות. לא מזונות ולא בלאות והיא כשירה וולדה כשר וכופין אותו להוציא.

אמר ר"ש בן אלעזר: מפני מה אמרו אלמנה לכ"ג יש לה כתובה? מפני שהוא פסול והיא פסולה, וכל מקום שהוא פסול והיא פסולה קנסו אותו כתובה. ומפני מה אמרו שניות מדברי סופרים אין להן כתובה? מפני שהוא כשר והיא כשרה, וכל מקום שהוא כשר והיא כשרה קנסו אותה כתובה.

רבי אומר: הללו דברי תורה, ודברי תורה אין צריכין חיזוק, והללו דברי סופרים, ודברי סופרים צריכין חיזוק. דבר אחר, זהו מרגילה וזו היא מרגילתו.

דברי רשב"א קשים, שהרי כתב "קנסו אותו כתובה" ו"קנסו אותה כתובה", כלומר, גם שלילת הכתובה וגם הטלת חיובה הם קנס, הכיצד? רש"י³⁸⁷ כתב ש"קנסו אותו" לאו דווקא, אלא שחיבוהו בחיוב הרגיל.

ניתן להסביר את דברי רשב"א כפשטם, למאן דאמר כתובה דאורייתא. באיסורי דאורייתא אין חיוב כתובה, אולם, חכמים קנסו את הבעל וחיבו אותו. באיסורי דרבנן יש חיוב דאורייתא וחכמים קנסו את האשה והפקיעו אותו.

לגבי דעת רבי בעניין זה, יש מקום לספק. ניתן להבין מדברי רבי - "דברי תורה אין צריכין חיזוק", שכתובה לאיסורי דאורייתא, היא מדאורייתא, וחכמים אינם נדרשים להתערב. בניגוד לאיסורי דרבנן, שם חכמים מתערבים ומבטלים את הכתובה. מאידך, ניתן להבין שכתובה היא מדרבנן, ושאלת ה"חיזוק" מתעוררת לאחר שתקנת הכתובה חלה על כל סוגי הקידושין, ובמקרים מסוימים יש צורך לבטלה.

הפחתת סכום הכתובה

לאור האמור לעיל, ניתן להציע פשט חדש בסוגיית הפוחת כתובה. במשנה (נד:) איתא :

רבי יהודה אומר אם רצה כותב לבתולה שטר של מאתים והיא כותבת התקבלתי ממך מנה, ולא למנה מנה והיא כותבת התקבלתי ממך חמשים וזו. רבי מאיר אומר כל הפוחת לבתולה ממאתים ולא למנה ממנה הרי זו בעילת זנות.

המחלוקת מופיעה בהרחבה בבביתא (נו:):

תניא רבי מאיר אומר: כל הפוחת לבתולה ממאתים ולא למנה ממנה הרי זו בעילת זנות. רבי יוסי אומר: רשאי. רבי יהודה אומר: רצה כותב לבתולה שטר של מאתים, והיא כותבת לו התקבלתי ממך מנה, ולא למנה מנה והיא כותבת לו התקבלתי ממך חמשים וזו.

הגמרא (שם) הסבירה את דברי רבי מאיר כך :

כל הפוחת - אפילו בתנאה, אלמא קסבר תנאו בטל ואית לה. וכיוון דאמר לה לית לך אלא מנה לא סמכא דעתה, והיא לה בעילתו בעילת זנות.

והא שמעינן ליה לרבי מאיר דאמר כל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל הא בדרבנן תנאו קיים? קסבר ר' מאיר כתובה דאורייתא.

כלומר, הגמרא הניחה, שלדעת רבי מאיר אי אפשר להתחייב פחות מן הדין, בכל זאת, הפחתה שאיננה מועילה הופכת את חיי האישות ל"בעילת זנות", כיוון שהאשה "לא סמכא דעתא". הגמרא נימקה את חוסר היכולת להפחית בכך שכתובה דאורייתא.

³⁸⁷ יבמות פה: ד"ה קנסו.

מהמשנה והברייתא עולה, שגם כתובת אלמנה היא מדאורייתא, לדעת רבי מאיר.³⁸⁸

הראשונים כולם³⁸⁹ הסבירו, שחכמים גזרו שהבעילה תהיה של זנות בגלל שהאשה לא סומכת דעתה. אולם, ניתן להציע פשט אחר: כיוון שהאיש לא התחייב לאשה כתובה, האשה אינה גומרת בדעתה להתקדש, וממילא, בני הזוג אינם נשואים. הסבר זה הולם את הביטוי "לא סמכא דעתא", שמשמעו בכל מקום³⁹⁰ חוסר גמירות דעת להתקדש.

כאמור לעיל, כתובה דאורייתא, פירושה, תמורה לקידושין. לאור זאת, ברור מדוע כאשר האשה חושבת שהיא לא תקבל תמורה לקידושין - הקידושין בטלים. ככל מקח טעות, בו המוכר לא קבל תמורה הוגנת, כך בקידושין ללא כתובה - העסקה בטלה.

סיכום

נחלקו תנאים האם כתובה היא חיוב מדאורייתא או תקנת חכמים. למ"ד כתובה דרבנן, טעם התקנה הוא כדי שלא תהא קלה בעיניו לגרשה. הטענה העיקרית במאמר זה היתה שלמ"ד כתובה דאורייתא, כתובה היא מוהר, כלומר, התמורה לקידושין.

טענה זו נתמכה על ידי מספר ראיות. ראשית, במכילתא ישנו זיהוי מלא בין כתובה למוהר: "ואין מהר אלא כתובה". זאת ועוד, בברייתא מנומקת הדעה שלאנוסה אין כתובה בכך ש"יצא כסף קנסה בכתובתה", כלומר, אביה כבר קיבל את התמורה בתשלום הקנס.

היו גם אמוראים שסברו כך, וחייבו אדם שארוסתו מתה לקבורה או לתת לה כתובתה. ברור שאין מקום לחיוב זה כחלק מתקנה, שהרי האשה כבר מתה. אולם, אם חיוב הכתובה הוא התמורה לקידושין, החיוב נשאר בעינו גם כשהאשה מתה. אלא שחכמים המירו את חיוב הכתובה במקרה זה בחיוב על הבעל לקבור את אשתו.

מדברי האמוראים ניתן ללמוד, שחיוב הכתובה חל כבר משעת האירוסין, דבר זה מופיע במפורש בברייתא, אולם, בגמרא מובא הסבר אחר, על פיו, החיוב חל רק בשעת הנישואין.

בנוסף נטען כי למ"ד כתובה דאורייתא, הנושא אשה, האסורה לו מדאורייתא, כלל אינו חייב לה כתובה.

³⁸⁸ על דברי ר"מ כתבו התוספות (נו: ד"ה קסבר):

אע"ג דכתובת אלמנה דרבנן מ"מ עיקר כתובה דאורייתא היא...

כלומר, כיוון שלדעת ר"מ כתובת בתולה היא מדאורייתא, אי אפשר להתנות גם על בכתובת אלמנה.

³⁸⁹ בתוספות (כתובות נא. ד"ה מני) הובא אפילו ההסבר הבא:

ופריב"ן דבכל מקום דאית לה ואין האשה בטוחה בו, דלא סמכה דעתה תקנו חכמים שיהא בעילתו בעילת זנות, אבל אם היה תנאו קיים, כיוון דלית לה, אין בעילתו בעילת זנות.

כלומר, דווקא בגלל שהתנאי אינו קיים תקנו חכמים שהבעילה תהיה בעילת זנות, משמע, שבעילת הזנות אינה נובעת מחוסר גמירות הדעת של האשה. ולכן, במקום בו התנאי חל, וכתובה מופחתת - הבעילה אינה של זנות. בהמשך מובאת דעת ר"י שסבר שגם כאשר התנאי קיים הבעילה היא של זנות, אולם, הוא קיבל את ההנחה שהסיבה היא תקנת חכמים.

³⁹⁰ קידושין ז: ח: ; מח.